

Izvorni znanstveni rad
UDK 141.82(497.1)
3.07(497.1)“1945/1974”
321.74(497.1)“1945/1974”
Primitljeno: 24. studenoga 2011.

Diskurs o birokraciji i državnoj vlasti u post-revolucionarnoj Jugoslaviji 1945-1974. (I)

DARKO SUVIN*

Sažetak

Pojam “birokracije” pokrivaio je polje negativnih političko-ideoloških stavova prema vlasti u poslije-revolucionarnoj Jugoslaviji, simetrično suprotstavljeno ne mnogo razrađenom suprotnom polu i polju pučke demokracije. Njegova mutnoća dozvoljavala je različite, mada prividno uvijek anti-staljinističke interpretacije – kako u državno-partijskom diskursu tako i u suprotstavljenom diskursu “lojalne opozicije”. Ovaj prvi dio bavi se samo državno-partijskim diskursom. Kratko se spominju važni i pionirski Kidrič te Tito i Đilas, a opširno razmatraju diskursi Kardelja i Bakarića. Njihov je diskurs želio razgraditi državnu centralizaciju ali je *a limine* odbacivao mogućnost postojanja nove vladajuće klase. Teorijska “tangenta o klasnoj borbi” objašnjava to lenjinističkim uvjerenjem da bi to impliciralo potpuni obračun s takvom klasom, koje je za njih (za razliku od Đilasa i kasnije Maoa) bilo nezamislivo.

Ključne riječi: Jugoslavija 1945-1974, birokracija, partijsko-državni diskurs, Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić, epistemologija i semantika

Kako su oni koji su sebe smatrali posvećenima u stvari vlasti analizirali stanje, pitanje je koje spada u njeno proučavanje.

Moshe Lewin, o diskusijama u sovjetskim 1920tima

[The problems of “bureaucracy”] are problems, partly of the apparatus of administration, planning, administrative and political decision, etc., which any complex modern society must possess, and especially one of economic and social planning and management...

Eric Hobsbawm, “Notes on Class Consciousness”

* *Darko Suvin*, professor emeritus, McGill University.

Uvodna napomena

Je li diskurs o birokraciji u FNRJ/SFRJ bio endogen ili egzogen: potaknut internim problemima ili sukobom s Kominformom, tj. s praksom SSSR-a?¹ Najprimjerenijom hipotezom čini mi se da je ovdje “birokracija” najistaknutiji znak i rezultat spajanja dvaju faktora. Prvi i osnovni je tinjajuća nelagoda koju su pojačano osjećali mnogi kadrovi KPJ, a ponajviše oni vrhovni, kad su njihove revolucionarno-demokratske pobude i ideali stali nestajati u praksi vladanja koja je često nametala despotske oblike zapovijedanja, i to ne samo protiv razvlaštene buržoazije nego i protiv seljaštva, dakle njihove masovne ratne baze, koja je morala milom ili silom hraniti rastuće potrebe sela i grada. Drugi je pak sukob s neprihvatljivom praksom SSSR-a, zasnovanoj na totalnom potčinjavanju, nametanom na sve raspoložive načine, koja je za svega tri godine dovela do otvorenog pokušaja razvlaštenja jugoslavenske partije i revolucionarne vlasti u rezoluciji Kominforma 1948. Taj je sukob “rehabilitirao samoupravne i demokratske oblike iznikle za vrijeme revolucije” (Kardelj, 1982a: 241), te je ne samo ubrzao samootrežnjavanje važnog dijela KP, a prvenstveno vrhova, nego im je preko Lenjina i Staljina dao i termin “birokracija”, sa svim svojim prednostima i zamkama.

Do suda o pojmu birokracije doći ću na kraju, no zaključak je mog prethodnog eseja (Suvin, 2011a) da on može pokrивati heterogeno polje negativnih držanja – Brechtov *Haltung* ili Bourdieuov *habitus* – u post-revolucionarnoj vlasti, koje seže od neefikasnosti i slabog razumijevanja stvarnosti van činovničkih ureda (Staljin) do rasta posebne “kaste” kao stupa vlasti (Marx), a onda i do početnih sumnji da se tu radi o sve više kontrarevolucionarnoj klasi koja je uzurpirala raspolaganje viškom rada (pionir je bio Trocki, a u Jugoslaviji se ti stavovi protežu od Kidriča i Đilasa do praksisovaca). To je dakle neke vrsti *portmanteau word* (Lewis Carroll) u širem smislu riječi, gdje se slijevaju razna značenja a čija je negativnost simetrična pozitivnosti dijametralno suprotnog pola i polja pučke demokracije.

¹ U velikom sam dugu prema prijateljima i kolegama koji su mi omogućili pristup materijalu ove teme. On uopće ne bi bio moguć bez izdašne pomoći Inter-Library Loans ureda knjižnice univerziteta McGill, Matka Meštrovića u Zagrebu i gđe Vere Petrović iz Univerzitetske biblioteke Beograd, pa onda materijala i savjeta prvo Borisa Budena, Gala Kirna i Srečka Puliga, zatim Richarda Gebhardta, Srečka Horvata, Vjerana Katunarića, Mladena Lazića i Rastka Močnika. Vjerujem da neki od njih ne dijele moj pristup, pa su pokazali tim veću velikodušnost. Hvala svima!

Bilo mi je drago i korisno da me je Delavsko-punkerska univerza u Ljubljani pozvala na dva predavanja o ovakvim materijalima o SFRJ u prosincu 2010, te zahvaljujem na materijalima, pomoći i ohrabrenju Matjažu Šprajcu, Marku Kržanu, Primožu Krašovecu i Ani Jovanović.

CK stoji za centralni komitet; KP, partija *tout court* ili Partija s majuskulom za komunistička partija; KPJ/SKJ za Savez Komunističke Jugoslavije (ranije Komunistička Partija Jugoslavije); SFRJ za Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju. Kad su isticanja u citatima moja, to je naznačeno. Svi neidentificirani prevodi sa stranih jezika su moji.

Zaista, koji su drugi termini podesni za širu diskusiju bili u to vrijeme pristupačni? “Hegemonija” je bila suviše blaga za staljinističke strahote, a koje je Kidrič jednom okarakterizirao kao “najperfidniju kontrarevoluciju koju do sada poznaje povijest” (Kidrič, 1979: 141); možda nije beznačajno što se hegemoniju u dokumentima KPJ može naći kao glavnu karakteristiku, koliko znam, tek u referatu Rankovića, pristaše “čvrste ruke”, na 3. plenumu CK KPJ (*Sednice* 513). “Diktatura” (naime proletarijata) bila je sasvim neupotrebljiva jer je to, prvo, Marxov i Lenjinov pozitivni pojam, drugo, u praksi je NOB kao širokog “narodnog fronta” svih patriota potisnuta u pozadinu (pa time i teorijski sasvim nerazrađena), a treće, standardna buržoaska zamjerka svakom socijalizmu i komunizmu. A birokracija je termin koji su baš zbog svoje dvosmislenosti mogli prihvatiti kako 3/4 ideološki (mada ne praktički) staljinisti, kakvi su prvu godinu-dvije nakon prekida još bili skoro svi rukovodioci KPJ, tako i neprijatelji staljinizma koji su – kao Kidrič, Kardelj i Đilas, pa i Tito – dijelom počeli razmišljati ako ne o Trockome (koji je ostao tabu u SFRJ do 1970tih) a ono o radikalno demokratskom vidu Lenjina i Marxa, kakav su bili duboko osjetili u praksi oslobodilačkog rata 1941-1945. Nakon njih, termin su prihvatile i teorijski promišljale samostalne manje grupe, kao ona oko časopisa *Praxis* a zatim i široki spektar drugih časopisa pa na koncu i knjiga. Međutim su vizura (*Haltung*) i diskurs dviju glavnih grupacija, koje nazivam “partijsko-državnom” i “lojalnom opozicijom”, bili različiti. Stoga ću ovo istraživanje podijeliti na dva dijela.

Periodi razvoja Jugoslavije su otprilike 1945-1950, 1950-1960, 1960-1965, 1966-1974. i 1975-1989. Polovinom 1970tih godina sve je uglavnom već bilo odlučeno, razvoja diskurzivno značajnih debata više nije bilo, nego je nastupio svojevrsni jugoslavenski “brežnjevizam”, zastoj uz sve strmiji ekonomski pad. Ne vidim kakvih bi daljnjih rasvjetljenja bilo u petoj i zadnjoj fazi pune degeneracije prije sloma, kad Jugoslavija sve više postaje periferija kapitalističkog svjetskog sistema: spoznajna paradigma “birokracije” bila se iscrpla.

1. Partijsko-državni diskurs

Sva su se semantička i ideološka preispitivanja i revizije sve do negdje sredine 1950tih godina odigravala isključivo unutar rukovodstva KPJ, jedine organizacije koja je de facto imala pravo javne i trajne diskusije o horizontima i vrijednostima revolucije, a usto su ih potaknuli isključivo vrhovi njenog CK. Kasnije su pak drugačiji, manje-više suprotstavljeni, stavovi “civilne sfere” javnog mišljenja bili snažno suodređeni dijalogom s diskursom rukovodstva. U tom je kontekstu bio neosporni aksiom da lenjinistička avangarda mora nakon oružane revolucije biti i nosilac brige o općim društvenim (tada državnim) interesima. Uza stalnu skrb za nezavisnost Jugoslavije, to je prvenstveno značilo angažman na industrijalizaciji i

modernizaciji zemlje. Avangarda je trebala okupiti oko sebe sve “progresivne snage” u zemlji, a istovremeno ostati monolitna.

U ovom spektru pristupa najbolje su bili artikulirani stavovi Kidriča, Kardelja i Bakarića, te mi se čini uputno da ponajprije induktivno posegnem za izborom iz njih, uz kraće osvrtne na Tita i Đilasa. Metodski, to znači ovdje slijediti njihovu terminologiju i horizonte kako su se razvijali, ograničivši moja tumačenja na ona najnužnija, no dajući usput implicitno ili eksplicitno prvu ocjenu.

1.1. Boris Kidrič

Kidrič je bio mnogo više od Kardelja zaokupljen teškim i zamršenim operativnim problemima jugoslavenske privrede, a umro je rano. Stoga su mu diskusije o birokraciji manje brojne od Kardeljevih, ali mi se njegov doprinos čini važnim po teorijskoj jasnoći i bogatstvu. Prva njegova značajnija izjava o “borbi protiv birokratizma” nalazi se u “Ekspozeu o reorganizaciji upravljanja privredom” s početka 1950, koji se odmah upustio u diferencijaciju gornja dva pola u semantičkom polju “birokracije i birokratizma”. Sâm termin birokratizam već je signal da se tu radi o sistemu a ne o pojedinačnim pa ni grupnim lošim navikama, i rijetko se upotrebljavao u “hladnoj struji”, kod pristaša “čvrste ruke”. Osim toga, Kidrič izričito odbacuje “sekundarne pojave koje su u stvari posljedica birokratizma, kao na primjer sporo rješavanje akata, gubljenje akata po ladicama, itd., itd. Ovdje se radi prije svega o društvenoj pojavi birokratizma... u socijalizmu”, koja znači da “narodnu demokraciju, koja se temelji na širokoj ljudskoj inicijativi i svjesnoj suradnji što širih narodnih masa otpočinje zamjenjivati sve opsežnija i sve kompetentnija birokracija koja se ujedno sve više izdvaja iz procesa proizvodnje i uzdiže iznad njega kao njegov tutor i parazit na njemu” (Kidrič, 1979: 59; kurziv D.S.). Kidrič je dakle smjesta spojio politički s ekonomskim pristupom, te je, napustivši slabo diferenciranu organiku pričanja o “madežima” (Marx) i “izraslinama” na inače zdravom tijelu, prešao na vertikalnu dihotomiju i suprotstavljanje “procesu proizvodnje” s “tutorom” izvan i iznad tog procesa (koji je po metonimiji radničko-proizvodni). “Parazit” je pak termin koji fiksira moment prijelaza od organike na klasnu podjelu, jer je “srednji termin” organskog neprijatelja nespojivog s organizmom, a u marksizmu je preuzet od Saint-Simona i Adama Smitha za koje su (ali ne i za Marxa; vidi Suvin, 2010: 439-442) svi “neproizvodni” slojevi ili klase paraziti. Malo dalje Kidrič to formulira ovako: “Radi se dakle o tome da on [apararat]... ne znači porast birokracije na štetu produktivnog stanovništva...” (Kidrič, 1979: 65).

Kidrič je dakle najjasnije formulirao polarizaciju između zbiljske narodne demokracije iz partizanske tradicije i birokratizma, kakvu je prihvatio sav Politbiro CK KPJ (Kardelj, Tito i Đilas) jer im je spontano bila najbliža. U istome govoru, on uspostavlja tu antitezu kao *zero-sum game*: “jačaju li pozicije istinske narodne de-

mokratije u upravljanju državom i privredom [važna disjunkcija! – D.S.] i opadaju li pozicije birokratizma, ili, naprotiv, jačaju i množe se” (isto, 60). Postulira se dakle frontalni sukob, analogan Marxovoj klasnoj borbi.

Nekoliko mjeseci kasnije, u govoru na zasjedanju Narodne skupštine, socijalistički demokratizam utjelovljen je u radničkim savjetima koji su se upravo zakonski uvodili. Povijest FNRJ podijeljena je na “prvi period državnog socijalizma”, s težnjom ka porastu i birokratiziranju centralnog “upravnog aparata”, a sada ulazi u drugi period kada se taj aparat osjetno smanjuje i od naredbodavca preobražava u “prvenstveno planske pripreme i analitičke funkcije. Pravo naređivanja u državnoj upravi privredom sve se više ograničava samo na one funkcionare koje neposredno postavljaju prezidiji narodnih skupština ili izvršni odbori narodnih odbora”. Javlja se i važna kategorija *monopolizma*, kome Kidrič poriče identitet s planskom privredom te ga izvodi iz “slijepo[g] prakticističko[g] prihvaćanj[a] sovjetske prakse” a još dublje iz “monopolističkog kapitalizma... [što ga je sovjetski] birokratski centralizam doveo do vrhunca”. On je ne samo politički najopasniji za socijalizam, nego i šteti kvaliteti, asortimanu i razvoju proizvodnje (isto, 70, a o monopolizmu – osobito banaka! – usp. i 229). Pretpostavljam da je ta kategorija posuđena iz Lenjinovog *Imperijalizma*, gdje igra važnu ulogu ne samo kao karakteristika ove povijesne faze nego i, posebno, kao izvor statike i truleži u ekonomiji. Stoga je Kidrič, kao glavni državni rukovodilac jugoslavenske privrede, najavio i “bitno ogranič[avan]je budžetskog birokratskog centralizma u korist republičkih i samoupravnih budžeta kao i privrednih računa preduzeća...” (isto, 72).

Već 1951. Kidrič međutim konstatira “tendenciju birokratiziranja radničkih savjeta” u vladinim “generalnim direkcijama” (isto, 115), a godinu kasnije istu pojavu “naročito [u državnom aparatu] u republikama i kotarima [koji] priželjkuje vraćanje na administrativne metode” (isto, 227), te je “birokratsko upravljanje viškom rada” materijalna baza lokalnih šovinizama (isto, 236). Stoga 1952. sažima novi privredni sistem FNRJ kao “dokončavanje... historijskog procesa borbe protiv monopola”, protiv monopolizma kao dijametralne suprotnosti socijalističkoj demokraciji (isto, 198 i 200). Vjerovao je da je u FNRJ faza državnog monopola zaključena “prije nego što je ona mogla... prouzrokovati nastanak i jačanje birokratske kaste birokratizacijom nas samih” (isto, 205). U toj je vjeri potkrijepljen drastičnim ograničavanjima koje je na saveznoj razini neposredno provodio, tako da je po njegovoj ocjeni plaća najviših činovnika u poređenju s Kraljevinom Jugoslavijom bila razmjerno znatno manja, a plaća direktora fabrika iznosila je svega oko 1/3 (*Sednice*, 619).

Na drugom sam mjestu pisao (Suvín, 2011b) o teorijskom vrhuncu cijele ove faze, kakvim ocjenjujem Kidričeve “Teze o ekonomici prelaznog perioda” s kraja 1950. U tim naime “tezama” nalazimo ovakvu argumentaciju: kao što pokazuje pri-

mjer SSSR-a, “državni socijalizam” postaje, nakon prve nužnosti neposredno poslije revolucije, neizbježno povezan s “jačanjem i privilegiranjem birokracije kao društvenog parazita, gušenjem... socijalističke demokracije i općom degeneracijom sistema”, te nastaje “restauracij[a] naročite vrste... obični monopolizam državno-kapitalističkog karaktera” (Kidrič, 1979: 84). Otada se redaju njegovi najoštriji napadi na “birokratsk[u] kontrarevolucij[u] i eksploatacij[u] radnog naroda”, ostvarenu u SSSR-u a latentnu u dotadašnjem “birokratskosocijalističkom” [sic] načinu organizacije u FNRJ (isto, 119), kakva “antidijalektički... poriče da unutar samog socijalističkog sektora... nužno postoje suprotnosti i borba između... elemenata kapitalističke prošlosti i komunističke budućnosti” (isto, 128), te je (u najjetkijoj izjavi) krajnja zaostalost Rusije pronašla “svoje ljude, ljude... prosječnog ili ispotprosječnog obrazovanja, veoma okretne jedino u intrigi, u organizaciji neograničenog gospodstva birokratske stihije i državnog monopola kao i u lažnom ‘revolucionarnom’ prikazivanju stvarne suštine procesa” (isto, 141). Za Jugoslaviju, država u prvoj fazi “nastupa u privredi kao vlasnik, doduše u ime društva radnih ljudi, ali ipak... kao sveobuhvatni i svemoćni privredni monopol kojim upravlja činovnički aparat” (isto, 136).

U “O nacrtima novih ekonomskih zakona” Kidrič se dovinuo do središnjeg pitanja, koje će kao bauk kružiti Jugoslavijom do kraja njezina postojanja. Optimistički je predvidio da ti zakoni rješavaju, “u korist neposrednih proizvođača... [koji] stvaraju višak rada”:

osnovno pitanje o mogućnosti ili nemogućnosti eksploatacije čovjeka čovjekom u ekonomsko-društvenom sistemu koji je izašao iz socijalističke revolucije, to jest pitanja tko upravlja viškom rada – a za tim se pitanjem prije ili kasnije javlja još sudbonosnije pitanje tko stvarno prisvaja višak rada... (isto, 122)

Inspirirajući se Marxovom *Kritikom Gothskog programa* i Lenjinovim analizama iz 1918-1921, esej “O nekim teorijskim pitanjima našeg privrednog sistema” postulira da se u duboko proturječnim odnosima proizvodnje ocrtavaju tri moguća razvoja: klasično vraćanje unatrag u kapitalizam, dosljedna socijalistička izgradnja pomoću brze industrijalizacije i proširivanja socijalističke demokracije, te birokratska tendencija; ova je posljednja okarakterizirana kao “državni oblik društvenog vlasništva (odnosno administrativni oblik upravljanja privredom)” (isto, 170-172). Uza sav optimizam, dobro je vidio

da je danas [sredinom 1951] birokratizam ušao u glave [rukovodilaca KP] na terenu, a i po našim republičkim ministarstvima, proizvođačkim direkcijama, po raznim centralama u republikama, trgovinskim i drugim preduzećima po srezovima, itd. Dakle, tu ima začaurenog birokratskog otpora baš protiv onih naših novih mera u privredi koje vode do automatizma...

te je ovaj otpor identificirao kao bojazan od gubitka položaja u vlasti (*Sednice*, 560-561). 1952. godine, pred kraj Kidričevog života, on postavlja tezu da “ekonomsko društvena uloga [sovjetske birokratske kaste] potpuno nalikuje na ulogu kapitalističke klase”, ako od nje zbog svoje svemoći nije i gora (Kidrič, 1979: 230). Takva radikalnost bila je vrlo rijetka u FNRJ, a nakon pomirenja s Hruščovom 1955. potpuno je zaboravljena u vrhovima SKJ.

Granica Kidričeve kratke putanje od svega četiri godine možda je dosegnuta tvrdnjom da, za razliku od “klasno-kastinske vladavine birokracije [u SSSR-u]” (isto, 136), u nas “[s]ocijalistička robna razmjena svakako rađa interese suprotnosti, ali ne vodi neizbježno do klasnog antagonizma” (isto, 82-83). Ta je oprezna hipoteza po mom mišljenju bila na mjestu tih godina, ali se dvadesetak godina kasnije kod Kardelja i Bakarića pretvorila u sljepilo.

1.2. *Edvard Kardelj*

Kardelj je o problemima FNRJ/SFRJ revno pisao preko trećine vijeka, pa se ograničavam na samo neke najkarakterističnije uzorke njegovih osvrtâ na birokraciju. Slijedit ću ih kronološki, mada će teme zahtijevati i manja odstupanja. Koristit ću prvu fazu i dio treće, dakle 1945-1950. i 1966-do negdje 1974 (u drugoj fazi – počeci samoupravljanja i nagli ekonomski razvoj 1950-1957 – uvidi iz prve ponavljali su se i počeli preispitivati na iskustvu kako uspjeha tako i otpora unutar monolita KPJ/SKJ), i zaustaviti se prije četvrtâ, 1975-1989, kad je blokada samoupravljanja stabilizirana.

1.2.1. Razdoblje centralističke obnove i državne izgradnje, 1945-1950.

Šok zbog Staljinovog pokušaja da preuzme vlast u Jugoslaviji natjerao je KPJ, iz moralnih i materijalnih političkih razloga, na “očajničko prevrednovanje” (*agonizing reappraisal*) uzroka staljinizma. Zaključci do kojih su vrhovi KPJ došli bili su: “svaka komunistička partija koja se poistovjeti s državom i s policijskim aparatom deformira se”, a “radne mase [u SSSR-u] bile su odalečene od vlade i vršenja vlasti” (Kardelj, 1982a: 122). U Jugoslaviji je valjalo učiniti obratno. Napad na “birokraciju”, sovjetsku a sve to više i jugoslavensku, odvijao se prema pozadini takve odluke za njenu suprotnost, masovnu narodnu demokraciju predvođenu i nadziranu po komunističkoj partiji. Na zasjedanju CK KPJ potkraj 1949, nakon što je konstatirao da se politika SSSR-a temelji na vrlo jakom i sveprisutnom birokratizmu koji je suprotstavljen socijalističkoj demokraciji, Kardelj je ustvrdio da što se tiče udaljenosti od te demokracije nema bitne razlike između rukovodstava KP sovjetskog tipa i socijaldemokratskih rukovodstava. Zaključio je da se KPJ “pre svega... [mora] boriti protiv birokratizma”, kako se on ne bi razvio u sistem kakav je u SSSR-u (*Sednice*, 470, 477 i 480). Ovdje su počele unutarnje borbe u vlasti. Kardelj je to znatno kasni-

je formulirao kao “dvoumicu trebamo li se boriti za neki *državni paternalizam* – tj. za dobru vladu koja bi se brinula za dobar ali ‘glupi’ narod – ili za pravi *socijalistički samoupravni sistem* – tj. za osnivanje onih... materijalnih uslova i demokratskih oblika u kojima bi se radni ljudi sami brinuli za sebe” (Kardelj, 1982a: 245). Ranih 1950tih godina, u “Deset godina narodne revolucije”, ustvrdio je: “[B]irokratizam [je] poslednja i najotpornija tvrđava *ostataka klasnog sistema*, a time i najopasniji neprijatelj socijalizma” (Kardelj, *PSI*, I: 103; potcrtao D.S.). U govoru u Skupštini sredinom 1950. povodom novog zakona o narodnim odborima, koji je bio prvi veći korak na tom putu, Kardelj je napao birokratsku “kastu” u SSSR-u, gdje je samovolja vlasti veća nego na buržoaskom Zapadu, i naglasio: “Nikakav birokratski aparat ne može izgraditi socijalizam. Socijalizam može izrasti samo iz inicijative miliona običnih ljudi uz rukovodeću ulogu proleterske partije... pomoću njihovog sve većeg sudjelovanja u državnom aparatu od najnižih do najviših njegovih oblika...” (Kardelj, 1982a: 233, *PSI*, I: 430). A sredinom 1951, u diskusiji o pravnom i represivnom sistemu FNRJ, govorio je o sistemskoj opasnosti samovolje koja prijeti od birokrata, spomenuvši posebno “članov[e] Partije na rukovodećim mestima” te da “u našim vrhovima, i to, ako hoćete, i u CK... treba mnogo štošta promeniti u glavama ljudi” (*Sednice*, 562).

Držim da je Kardeljev iskreni horizont bar dulje vrijeme bio onaj formuliran 1954. u članku “4 godine iskustva” (Kardelj, 1982b: 85-93): da radnička klasa postaje u radničkim savjetima “*nezavisna od državnog administrativnog aparata, odnosno zaista u punoj meri i neposredno pretvara taj aparat u svoje sopstveno oruđe*” (isto, 89). U vezi s time on je, uz Kidriča, bio jedan od najgrlatijih kritičara birokracije, a svakako je ostao najartikuliraniji.

1.2.2. Razdoblje prvih političkih i ekonomskih kolebanja, umjerenog proširivanja samoupravljanja uz državno rukovanje investicijama, pojave konzumizma, 1957-1965.

Za ovo možda odlučno, još uvijek obećavajuće razdoblje, Kardelj je u govoru na 8. Kongresu SKJ, prosinca 1964 (*PSI*, VII: 473), priznao da su nakon 1956. ustrajali elementi starog sistema “administrativnog rukovođenja u ekonomici”. Institucionalno, oni su se sastojali iz snažnog oporezivanja akumulacijâ (viška rada) iz poduzeća te u državnom upravljanju nastalim investicionim fondovima; politički, iz “*snažnog upliva subjektivnih mjera i političkih priželjkivanja u distribuciji tih sredstava, koji su i omogućili prva dva faktora*” (Kardelj, 1982a: 244-245; podvuкао D.S.).

A u govoru na 20. godišnjicu radničkih savjeta rujna 1970, dijelom već citiranim, on je, gledajući unazad, ponešto proturječno ustvrdio da je “KPJ kao cjelina dala snažan podsticaj i podršku njihovom uvođenju... Međutim opozicija, čak unu-

tar Partije, bila je vrlo snažna”, osobito “među mnogim komunistima koji su obnašali administrativne pozicije u tvornicama i vladinim administracijama, pa čak i s nekima koji su imali rukovodeće pozicije u KPJ, sindikatima, itd...” (isto, 244-246). Na tom se govoru treba opširnije zaustaviti.

Nalazim vrlo značajnim da je Kardeljeva hvalevrijedna iskrenost, bliža Lenjinu nego Staljinu, popraćena nesavršenim sustavom uzročnog objašnjenja za te “subjektivne mjere i politička priželjkivanja” koja su na koncu konca dolazila od moćnog, vjerovatno i velikog, segmenta KPJ/SKJ: nema tu govora *ni o kakvim klasnim interesima* – bilo radničke klase i njenih saveznika bilo protivnika, obično zvanih birokracijom. On se diplomatski zaustavlja na psihološkim aberacijama, kao da su subjektivnost i želje karakteristične samo za anonimne neprijatelje samoupravljanja. U Kardeljevim konačnim sabranim djelima, peti i posljednji tom zove se prema tome *Subjektivne snage u samoupravnom društvu*. Nemam ništa protiv govorenja o “subjektivnim snagama”, no abeceda je kako marksizma tako i političkog realizma da se one ne mogu primjereno shvatiti ako nisu usidrene u društvenim *interesima*, pa prema tome u *klasama* ili nekim analognim grupama. Ako je u gornjem govoru za Kardelja partija “kao cjelina” bila identična s voljom vrhovnog rukovodstva, to je već bio anakronizam, jer su se od 1960tih odluke savezne vlasti morale znatnim dijelom dijeliti s drugim centrima, kao republičkima, a i lokalnima; a javno neizražena ali znatna opozicija dobrog dijela partijskih kadrova – od direktora poduzeća pa do razine tik ispod najviše (ispod Politbiroa odnosno Izvršnog komiteta) – bivala je povremeno jača ili slabija, ali nikada nije prestala.

Takođe je vrlo značajna stalna, i konačno kobna, tendencija Kardelja (i svih drugih političkih vođa) da najdalje utopijske horizonte neke političke i pravne mjere preklapaju s njihovom provedbom u praksi. To je izravno nasljeđe staljinističke deformacije marksizma i lenjinizma, gdje se trenutačno vladajuća partijska teorija – zapravo, teorija vrlo malog broja vrhovnih rukovodilaca, a od 1928/1929. samo “najvrhovnijega” – proklamira kao potpuno odgovarajuća stvarnosti (usp. Bettelheim, 1976, sv. II: 546-547), kao neka borhesovska mapa koja bi se potpuno poklopila s teritorijem ili orvelovski Novojezik. Divjak je to nazvao “*normativističkim idealizmom*”, koji teži “da izjednači zamisao sistema i njegove pravno-političke institucije sa sistemom koji funkcioniše u stvarnosti” (Divjak, 1982: 97). Ovu je karakteristiku uočio i Močnik kao “skriveni *idealizam*” jednog ortodoksnog teksta (radi se o Borisu Zihlerlu, ideologu iz Slovenije), koji je sugerirao da “dostaje ako nam je teorija dobro postavljena, jer će se onda njena kvaliteta pobrinuti za materijalne uslove njene mogućnosti” (Močnik, 2010: 151). No dakako, teorijski stavovi i pravne mjere ne mogu biti ništa drugo no *početak* kretanja prema određenim horizontima, a u stvarnosti su se često kretali vrlo polako ili nikako, ometani onime što je Kardelj nazvao jakim opozicijskim pritiskom. Pišući protiv horizonta kineske

KP koji je minimizirao opasnosti novih veleratova, Kardelj je s pravom zaključio: “Stvarno revolucionarna je samo ona politika koja jasnu revolucionarnu orijentaciju povezuje sa realističkom analizom objektivnih uslova i svih faktora društvenih kretanja” (Kardelj, 1960: 25). No njegova analiza radničkih savjeta u SFRJ godine 1970. jasan je primjer kako je određena “stvarno revolucionarna politika” bila neutralizirana pomanjkanjem “realističke analize [primjerenih] faktora društvenih kretanja”. Po pravilu hvalevrijedni demokratski horizont takvih napisa stoga je bivao žalosno kompromitiran pretvaranjem (ili samozavaravanjem) da je već ostvaren, ili je bar na dohvat ruke. Kad bi praksa demantirala neku pravno-institucionalnu mjeru, priznanja 6 ili 12 godina kasnije da horizont potrebuje daljnju seriju mjera za ostvarenje bila su svakako bolja od pretenzija na svemudrost ali su vremenom prerastala u sve manje vjerodostojni obred.

1.2.3. Razdoblje blokiranog samoupravljanja, afirmiranja vlasti birokracije a kasnije i paralelne tehnokracije, i rastućih ekonomskih teškoća, 1966-1970tih

U razdoblju nakon 1965. otpori Reformi iz te godine (dalje s velikim R) koja je trebala postati odlučnom prekretnicom prerasli su u ključni politički faktor. Kardelj je (mislim) prvi puta pokušao društvenu identifikaciju takve opozicije radničkim savjetima u članku iz 1967. “Radnička klasa, birokratizam i Savez Komunističke Jugoslavije” (Kardelj, 1985: 9-66). On ponovo manevrira između iskrenosti i odbijanja klasnog sukoba.

S jedne strane, tu je vanredno otvorena i jasna izjava koja situira birokraciju kao zakonitu pojavu razdoblja kad je revolucija slomila buržoaziju a radnička klasa je isuviše slaba da može nametnuti samoupravljanje: “Zbog toga se u prvim fazama socijalizma država pojavljuje... kao snaga iznad radničke klase i društva, sa svim protivrečnostima... koje iz toga slede. Zbog toga je morao nastati i jedan *veoma samostalan upravljački sloj, politički veoma snažan, koji je mogao bitno da utiče na regulisanje unutrašnjih društvenih odnosa i suprotnosti.* ... [U]sled takve političke moći, taj sloj može doći i dolazi – ponekad u progresivnom, ponekad u konzervativnom smislu – u sukob sa osnovnom masom radničke klase ili sa pojedinim njenim delovima”. S druge strane, u tom tekstu tvrdi da birokracija *nije* klasa, mada je teško reći kako bi se drugačije, u izrazu koji sam gore potcrtao, taj “sloj” nazvao: “Ali zbog takvog svog položaja birokratija u profesionalnom smislu ne postaje ona nova klasa koja je glavna prepreka društvenom uticaju radničke klase” (isto, 47-48). Nešto ranije, ova se tvrdnja bolje objasnila: ne postoji birokratska klasa, ali “time ne tvrdim da ne postoje elementi klasnih odnosa i klasnih suprotnosti”, povezani “sa tendencijama koje nastaju u onim društvenim grupama koje su bliže trepezi državnosopstveničkog monopola nego radničkog samoupravljanja... [To nije borba] kla-

se protiv klase jer su u krajnjoj liniji dugoročni interesi svih tih slojeva jedinstveni. Zato se i klasna borba u tim uslovima izražava... prvenstveno u idejnoj i političkoj borbi..." (isto, 45-46).

Ovakva apodiktična *petitio principii* (elementarna greška u logici koja drži da je osnova nekog argumenta dokazana kad je samo pretpostavljena) predstavlja odbijanje da se argument promisli: naime, 1) postoji vrlo snažan i samostalan društveni sloj, koji posjeduje "bitnu" političku snagu u određivanju međuljudskih odnosa a sastavljen je od "društvenih grupa" čiji su ekonomski interesi određeni monopolom državnog de facto upravljanja proizvodnim snagama; ali 2), to NE vodi do klasne borbe jer Kardelj bez daljnjih argumenata tvrdi da su "u krajnjoj liniji dugoročni" interesi "slojeva", kao naprimjer radničke klase i ne pobježe analizirane državne birokracije, identični. A da se ti interesi dovoljno usklade, može se očitati iz ovog eseja, zagarantirano je postojanjem radničkih savjeta na nivou 1967. (dakle bez vertikalne nadogradnje do kontrole saveznih privrednih odlučivanja, kakvu je odmah bio postulirao Kidrič – vidi Suvin, 2011b) kao i najvišeg rukovodstva SFRJ i SKJ.

Vladajuće snage SFRJ zaključile su dakle, kao sve druge vladajuće klase svijeta, da ne može biti središnjih opasnih suprotnosti u *našem* društvu.

Vrijedno je dopuniti Kardeljevu argumentaciju drugim tekstovima u dubokom angažmanu za ovu krucijalnu Reformu, o kojoj je on mnogo pisao. Posegnut ću za referatom na II. Kongresu samoupravljača Jugoslavije svibnja 1971, "Ekonomski i politički odnosi u samoupravnom socijalističkom društvu" (Kardelj, 1985: 213-280), u kojemu nalazimo kako nakon 1965. državna zahvaćanja viška iz proizvodnje nisu bila vraćena udruženjima samoupravljača nego su se "prelila" u banke, osiguravajuće zavode, veletrgovinske i vanjsko-trgovinske organizacije, kao novi vidovi otuđivanja viška rada od radnih ljudi i samoupravnih radnih organizacija; udio samoupravnih privrednih organizacija u investiranju za osnovne fondove nakon Reforme ustvari se smanjio, a njihovo učešće u pokrivanju redovnih obrtnih sredstava u razdoblju 1965-1970. stagniralo je na samo 1/3 (isto, 264)! Slično važi za vanjsku trgovinu i za dio krupne unutrašnje trgovine (isto, 264-267). Ako bi sredstva takvih osamostaljenih centara nastavila rasti, zaključio je, njihov financijski i "tehnokratsko-upravljački monopol" bi takođe jačao: produbljavao bi se "ekonomski i politički sukob između takvih osamostaljenih centara ekonomske i financijske moći i samoupravnog rada" (isto, 266).

Prvi puta, mislim, Kardelj je u ovom referatu naćeo ne samo diskurs o klasnom sukobu (da bi ga negirao) već je i počeo govoriti o kapitalu, mada ni jasno ni sistematski. Definirao je državni kapital kao "deo društvene akumulacije koji je sve do 1965. država zahvatala i usmeravala u centralne investicione fondove". Zakonom od 1971. (dakle šest godina nakon reforme!) državni kapital na nivou Federacije u bivšim saveznim bankama prenesen je na republike i pokrajine (isto, 240). U knjiži-

ci pripremljenoj 1972. za talijansko izdanje on je zaključio da “ovakav stihijski razvoj odnosa snaga nosi u sebi mogućnosti društvenih diferencijacija, tj. tendencija za restauracijom odnosa državnog, grupnog i privatnog vlasništva” (Kardelj, 1975: 51). A u članku iz 1974. Kardelj je zaključio: nastali su “određeni oblici ‘kapital-odnosa’” koji su vršili utjecaj na društvo i SKJ”, ali ne možemo se vratiti na jedan od najopasnijih oblika ‘kapital-odnosa’, koji je bio “‘socijalistička’ prvobitna akumulacija, zasnovana na prostom otimanju dohotka od radnika” na osnovu zakona ili administrativnih akata i odnosa (Kardelj, 1985, III: 314-315).

Kardeljev članak iz 1974. “Za demokratiju u socijalizmu ne protiv socijalizma” (isto, 301-342) napisan je po istom strukturalnom obrascu, koji je Barthes u *Mythologiques* nazvao malograđanskim “ni-nisme” (niti jedno niti drugo, ili: s jedne strane – a s druge strane); međutim, s dobrom dozom naklonosti mogli bismo ga zvati i aristotelovskim (ili kantovskim) srednjim putem. Kardelj je ponovno otpočeo razgovjetnom i nepoštednom identifikacijom uspjeha i neuspjeha reforme iz 1965. nadalje: *s jedne strane*, “nanela je težak udarac državno-birokratskom centralizmu time što je ukinula državne [tj. savezne, D.S.] investicione fondove i uključila celokupnu... proširenu reprodukciju u sistem samoupravnog udruženog rada”. *Ali je ostavila otvorena neka bitna pitanja, što je omogućilo “tehno-birokratski usmerenim delovima političke strukture u republikama... da zadrže veliku snagu u raspolaganju društvenim kapitalom”, čak su se njihove mogućnosti povećale preko kreditnog i bankarskog sistema, veletrgovine i drugih odnosa u “udruživanju rada”.* Ranija borba za raspodjelu akumulacije iz fondova Federacije među republikama sada se vodi kao “konkurencija banaka, trgovine, privrednih organizacija”. To je “ekonomski osnov za povezivanje naše privredne tehno-strukture” sa buržoaskim nacionalizmom (isto, 317 – to je pisano poslije smjenjivanja rukovodstava SK u Hrvatskoj i Srbiji zbog navodnog nacionalizma, koji je dakako bar u Hrvatskoj postojao). Još i više, Reforma je bila, Kardelj sada priznaje, “jedva pola koraka na putu samoupravnog preobražaja [sistema društvene reprodukcije]”. Nismo uspjeli na vrijeme donijeti “novi koncept društvenog planiranja... delom zbog nedostatka iskustva i znanja, a dobrim delom zbog nesuglasica u Savezu komunista”, pa Reforma nije bila dovoljno efikasna (isto, 312-313; sjetimo se opet da su 1960te početak pogoršanja međunarodnog ekonomskog buma i rastućih protekcionizama na tržištima, te da je na pomolu bila kriza fordističkog sistema proizvodnje (vidi vrlo poticajnog Močnika, 2008).

Zaključujući razmatranje o Kardeljevom iskrenom i neumornom zalaganju za samoupravljanje možemo ustvrditi da ono ima granicu u odbijanju priznavanja postojanja suprotstavljenih *klasnih* interesa (o čemu više u 1.6). A s druge strane frapantno je kod njega pomanjkanje osjećaja za intimnu i unutarnju, spontanu proturječnost svakog procesa, bitnog za Marxa i zrelog Lenjina. Umjesto dijalektike,

njegov diskurs savjesno i isrpno, čak pedantno, nabraja elemente podijeljene na pozitivne i negativne, da bi uglavnom završio u službenom birokratskom optimizmu. To je postupak buržoaskog pozitivizma, možda s nekim natruhama iz tradicije austro-marksizma, s horizontom nezaustavljivog progresa usprkos svim preprekama, *per aspera ad astra*. On je svakako superioran Staljinovoj teološkoj deduktivnosti, ali ne može baratati naglim skokovima i obratima (osim u zvjezdanom času Narodno-oslobodilačkih odbora 1941-1945). Taj diskurs zato često dolazi do prilično glomaznih, čak drvenih konstrukcija, s nedovoljnom osnovom u brzo promjenjivoj stvarnosti. Epistemološka revolucija poslije Drugog svjetskog rata, nagoviještena fizikom poslije Einsteina a i marksističkim hereticima poput Korsch, mladog Lukácsa ili Benjamina (da ne govorimo o spoznajama u likovnoj umjetnosti, poeziji recimo od Rimbauda do Brechta i dalje, ili pripovjednoj prozi u doba Joycea, Dos Passosa i Kafke), Kardelja je potpuno mimoišla.

1.3. Josip Broz Tito

Kao generalni sekretar KPJ/SKJ i nesumnjivo vrhovni autoritet Jugoslavije, Tito je imao konačnu riječ u odobravanju i ostvarivanju stavova spram birokracije. On je već 1949. odlučno doprinio da se usvoji stav o potrebi formiranja radničkih savjeta i smanjenja potpunog upravljanja privredom od strane središnjeg državnog aparata. Mislim da je jedan od glavnih razloga za to bila njegova stalna svijest da se, u uvjetima neprijateljstva prema Jugoslaviji kako kapitalizma tako staljinizma, vlast u njoj mora i može osloniti samo na što širu podršku "radnog naroda", a pogotovo radnika. No čini mi se da nije bio osobito zainteresiran za formuliranje tih stavova nego se oslonio na tumačenja vodećih suradnika, u prvom redu Kardelja. Pročitavši, kao uzorak, knjige VII-IX njegovih sabranih djela koje obuhvaćaju godine 1953-1954, nalazim da se u oko 1.100 knjiških stranica govori 7-8 puta o tendencijama birokratizma ili birokratskim elementima, a kad su ga pritisli US subesjednici pitanjem o klasama, pribjegao je Marxovoj tezi o birokratskoj kasti, stvorenoj na podlozi centralizma (*Borba..., Djela VIII: 177*).

Iznimku ovdje čini Titov referat na VI. Kongresu KPJ (gdje se ova preimenovala u SKJ).² U vrijeme kad je opasnost vojne invazije SSSR-a bila još na dnevnom redu, Tito je ovaj sukob identificirao kao reakciju na napuštanje socijalističkih principa po SSSR-u koji je "pošao otvoreno putem imperijalističkog ekspanzionizma" (27). Uzrok tome leži "u cjelokupnoj unutrašnjoj strukturi te zemlje, ekonomskoj,

² J. B. Tito, *Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju*, u knjizi: *VI kongres KPJ (Saveza komunista Jugoslavije)*, Kultura, Beograd, 1952; odjeljak: *Sukob između Jugoslavije i SSSR* (str. 25-38). Referat taj kasnije nije nikada u cijelosti preštampan nego je upravo taj odjeljak skandalozno izbrisan iz njegovih *Sabranih djela*; referiram ga prema izvacima dostupnima u: Lalović, 2009.

političkoj, kulturnoj. Odavno je već SSSR u svom unutrašnjem razvoju skrenuo sa socijalističkog razvitka na put *državnog socijalizma sa dosad nezapamćenim birokratskim sistemom*. Birokratizam [se] u SSSR ... pretvara u eksploatorsku silu koja se stavila iznad društva..." (28, istaknuo D.S.). A položaj radnika u SSSR-u gori je "no što je u kapitalističkim zemljama najnazadnijeg tipa" (29). Takvoj stvarnosti i horizontima "sovjetske *birokratske kaste*" odgovara protu-marksistička teorija o nužnosti jačanja države i njenih funkcija: "Staljin hoće da jača državu prema unutra radi držanja u potčinjenosti najamnih radnika i sistema eksploatacije uopće, a prema vani radi sprovođenja svoje imperijalističke politike" (32, istaknuo D.S.) Stoga KPJ brani marksizam i socijalizam od pokušaja sovjetskih revizionista "da tom revolucionarnom naukom zamaskiraju svoje imperijalističke i kontrarevolucionarne teorije i praksu. Time je naša Partija ... [postavila] i u praksi pokazala mogućnost razvitka socijalizma i u maloj, čak zaostaloj zemlji. Pokazala je u praksi efikasnost humanih metoda u procesu društvenog preobražaja [...]" (35-36).

Što se Jugoslavije tiče, Tito je smatrao da je problem tada uglavnom riješen decentralizacijom te stalnim naglaskom na monolitnosti KP i cijele države, po njemu još uvijek suočene sa znatnim ekonomskim i političkim opasnostima, i okrenuo se velikim dijelom vanjsko-političkim pitanjima, intervenirajući zatim samo pri krizama. Na koncu, u opširnom dokumentu o radu SKJ od 1958. do 1964. (*Izveštaj*) pod Titovim rukovodstvom, o birokratizmu se govori malo ili ništa.

1.4. Milovan Đilas

Đilasovi neosporni talenti kao povijesnog pisca nisu uključivali političku taktiku i teoriju. Njegova iskrena i velikodušna indignacija vidna je u stavu protiv monopola administrativnog aparata ili despotizma u praksi KPJ na terenu, a osobito u bješnjenju protiv "osvajačke i eksploatorske prakse [SSSR-a]" te partijskog ideološkog monopola koji vodi k materijalnom i društvenom monopolizmu (*Sednice*, 288-289, 559, 590-591). Svjetsku slavu mu je donijelo njegovo isključenje iz SKJ i knjiga *Nova klasa*, prevedena na velik broj jezika kao anti-komunistička propaganda. Treba mu odati priznanje ne samo za građansku smjelost i dosljednost uprkos dugotrajnim zatvorima, nego i kao pioniru radikalnog stava da je na vlasti u FNRJ nova klasa. Međutim, uz bljeskove dobrih uvida, knjiga je novinarski improvizirana i danas se doimlje sasvim provincijalno. Glavni je teorijski doprinos, nov za Jugoslaviju ali uglavnom preuzet od stranih izvora, razlikovanje između "sloja birokracije" i posebne "jezgre... partijske i političke birokracije", koju je nazvao "novom klasom" (Đilas, 1963: 42-43). Da li je pak već 1954. u FNRJ bila na vlasti jedna nova vladajuća klasa ili (kako bih ja pretpostavio) neki još nejasni prelazni oblici ka njoj, neka prosude historičari s većim pristupom arhivima i statistikama nego što ga ja imam.

Đilas je imao nemalo simpatizera među članovima SKJ: Bakarić je 12 godina kasnije potvrdio “da je to bio vrlo širok pokret kritike [1952-1953], koji je zahvatio dobrim dijelom i Partiju... jer je sadržavao čitav niz pozitivnih kritičkih primjedbi na tada postojeći sistem koji je... evidentno dotrajao” (2: 276). Godinâ 1953-1955. izbačena je ili izašla svojevrijem iz SKJ blizu polovine članova, naime 378 od 790 tisuća (Rusinow, 1977: 96-98, a usp. Filipi); s obzirom na to da je “afera Đilas” izbila na samom početku 1954, valja od toga odbiti možda 1/3, a od preostalih oko 250 hiljada osoba većina vjerovatno nije izbačena zbog “đilasovštine”, jer je u to vrijeme došlo i “do znatne demoralizacije seoskih kadrova” (Denitch, 1973: 100) nakon likvidacije radnih zadruga; no brojevi ostaju znatni. Među izbačenima 25% su bili radnici a 54% seljaci, dok je najveća proporcija novoprimitljene 234 tisuće članova bila službenička i razmjerno starija; taj bi se dosta nagli prelaz SKJ od seljačko-radničko-intelektualnog do službeničko-radničkog članstva mogao uzeti za potvrdu Đilasovih perspektiva, da su samo bile manje ishitrene i bolje obrazložene. Svakako se dobro sjećam tadašnjih mišljenja meni poznatih intelektualaca, naime da nam je Đilas zapriječio demokratizaciju bar za pet-šest godina.

1.5. Vladimir Bakarić

Bakarić je bio, poslije smrti Kidriča, možda najvažniji pobornik Kardeljeve orijentacije na samoupravljanje u CK SKJ, jer je spajao visoki položaj u njemu s političko-ekonomskom ekspertizom i oštroumnosću. Kao kod Kardelja, uz dugoročnu orijentaciju prema “neposrednom proizvođaču” išla je, možda paradoksalno, politika “čvrste ruke” pa čak i monolitizma u držanju vlasti, o čemu svjedoči i njegovo *a limine* odbijanje grupe oko *Praxisa*.

1.5.1. U četiri poveće knjige njegovih intervencija, prvu sam značajniju refleksiju o birokraciji našao razmjerno kasno, u razdoblju već blokiranog samoupravljanja. Potkraj 1964. sagledao je u njoj glavni negativni faktor koji, u uvjetima “administrativne raspodjele” fondova, razlog svog postojanja vidi samo u ekstenzivnom investiranju, naime u tzv. političkim (tj. ekonomski neopravdanim) tvornicama, i time otvara začarani krug: “nisko produktivna proizvodnja, zatvaranje u regionalne granice, zahtjev za administrativnim razrješavanjem problema...” (Bakarić, 1983, II: 22). Društvena podloga kolebanja u SKJ nakon 8. Kongresa jest da je “masa ljudi bila u relativno privilegiranoj položaju jer su im primanja bila osigurana” a “neki njihovi projekti o daljnjem razvoju svojih krajeva izgledaju sigurniji ako ostane stari sistem”. Stoga je borba u SKJ trajala dugi niz godina: “neću reći od 1950, ali od 1960. pa do 1964. godine”, zato što “*nismo odmah uočavali društvene korijene [tog procesa], tj. više smo diskutirali o tome kao o idejnom pitanju*” (isto, 134 – podvuкао D.S.). A “[sistem] da je državna vlast... reprezentant društvenog vlasništva daje mogućnost da se stvara jedan birokratski sloj ljudi koji se može odvojiti od naroda...

i postati samostalna nezavisna klasa ili nezavistan sloj...". Taj proces stvaranja novog sloja još uvijek pruža otpor "izgradnj[i] neposredne demokracije i neposrednog upravljanja privredom..." (isto, 142, usp. i 285-286). Prema gornjim citatima vidi se da je Bakarić mislio kako na centralnu administraciju tako i na lokalne vlasti. No držao je da "pored svih naših mjera, nemoguće je da se takav [birokratski] sloj dulje održi. To je bila Đilasova teorija da stvaramo novu klasu, koja u socijalizmu vlada i koja će vladati" (isto, 151-152).

Međutim je sredinom 1967. Bakarić našao "da je dobar dio [aktivnog članstva Partije] podijeljen. Jedni... [se] nalaze praktično u životu u drugom položaju. Nisu neposredni proizvođači, živjeli su objektivno na odvajanju Partije od neposrednog proizvođača." Zbog toga traje bitka od prije 8. Kongresa kako reformirati SKJ, i zbog toga 1967, za razliku od 1945, "[*etatizam*] više nije diktatura proletarijata, već *okoštavanje jedne birokratske vlasti*" (isto, 392 i 394; podvukao D.S.). A u seminaru o radničkoj klasi krajem 1967. ustvrdio je da je "dobar dio kadra [SKJ] odgojen i stavljen u društveni položaj koji je relativno konzervativan", te je "velika vlast birokracije stvarno stvarala zapreke daljnjem razvoju proizvodnih snaga [i progresivnoj liniji unutar radničke klase]". Smatram značajnima i slijedeće tri izjave, koje – uz gore podvučenu izjavu da je njegova struja shvatila borbu u SKJ kao idejno a ne klasno-političko pitanje – potvrđuju hipotezu koju izlažem u 1.6. dolje: u prvoj, Bakarić konstatira da u SKJ dominira uloga "predstavnik interesa baš ovog proletarijata..., ali da on u svojoj strukturi ima niz ostalih elemenata. Zato je bio jedan period... kad smo čitav niz mjera prosto propustili i pustili da se diskusija odvija unutar Saveza komunista. *Htjeli smo da se ne dogodi to da revolucija jede svoju djecu, nismo htjeli imati ovakve socijalne potrebe...*" (isto, 451; podvukao D.S.) U drugoj, krajem godine: "S druge strane,... uvijek mora onda postojati jedan takav sloj društva koji nije u neposrednoj proizvodnji, dakle koji možemo uslovno nazvati birokracijom. *A posljedica je, ako ga proglasimo novom klasom, ovo: udri birokratu gdje stigneš, uništi ga...* Ova teza, koja nije slijedila Đilasa do krajnjih granica, ali je podsjećala na njegove poglede, bila je vrlo prisutna..." – a Bakarić se s njom ne slaže (isto, 477; podvukao D.S.; usp. i 2: 486). No u istom izlaganju priznaje da smo zbog toga "negdje pred pet-šest godina ili nešto više [dakle oko 1960] došli u akutnu krizu državne vlasti. Nismo mogli riješiti čitav niz pitanja [raspodjele sredstava]... To je bio prvi simptom da mi više tu radničku klasu ne predstavljamo uvijek... Tu se počela ta državna aparatura – a time i partijski vrhovi i srednji slojevi i vrhovi – odvajati od klase." A to pak potiče od situacije gdje "samoupravljača koji bi utjecao do gore još nemamo. I prema tome, ovo [određeno razvlaštenje SKJ] bi značilo dati stvar u ruke... onom srednjem sloju ili višem sloju, ali koji se odvojio od samoupravljača" (isto, 481 i 483). Na kraju, sjećajući se vremena oko 1968. dodao je: "*mi smo u to doba vrlo teško raspravljali... o neprijatelju... [A]ko netko spominje nacionalizam, onda mora spomenuti separatizam... i prema tome, nikakva konkretna bitka pro-*

tiv neprijatelja ili... protiv opasnosti nije bila moguća” (isto, 123; podvukao D.S.)! Ipak je ustrajao u shvaćanju da je “[b]irokracija potpuno ovisna o klasnoj strukturi društva. Ona vlada... samo utoliko ukoliko ima povjerenje one klase koje to društvo nosi” (isto, 485) – što za njega uvijek znači: radničke klase koju predstavlja SKJ. Aporijama takvog raskoraka između stvarne i idealne radničke klase, dakle (po Lukácsu) njene stvarne i pripisane svijesti, vratit ću se na kraju eseja.

Sredinom 1971. Bakarić je počeo češće govoriti o “[jednom sloju] koji daje ton današnjoj situaciji... [a] ne živi samo od redovnog rada, već više od dohotka izvan redovnog radnog odnosa”; on ih cijeni na “pet posto zaposlenih” (dakle oko 250 tisuća osoba) koji ipak imaju “razmjerno golem [dohodak]”, te su opasnost po socijalizam. Ovdje nije jasno jesu li to privatni obrtnici i ostali poduzetnici i/ili neki vladajući sloj, no pošto odmah zatim identificira kao antagonista u “bit[ci] za daljnji razvoj samoupravljanja... materijaln[e] interes[e] ljudi na određenim komandnim punktovima u našem životu”, a koji su sposobni staviti u pitanje “materijalni položaj nekih radnih kolektiva”, očito su bar pretežno neka varijanta birokracije. U istom se tekstu otpori samoupravljanju konačno identificiraju kao otpori “birokratskih elemenata – i u Savezu komunista i izvan njega” (1983, III: 304 i 306). Koji mjesec kasnije, konstatira da su u fazi koja je počela oko 1960. viškom vrijednosti počele, umjesto središnjeg državnog aparata, sve više raspolagati privredne institucije poput “banaka i raznih drugih kreditnih ustanova”: “ne neposredni proizvođači, čak ne ni radni ljudi, nego... niz organizacija koje su bile relativno nezavisne od neposrednog proizvođača... i od Saveza komunista... [A]ko tako dalje teče stvar, uloga radničke klase [će ...] slabiti...”, te će taj drugi “element” “ići putem jedne birokratske države koja će se oslanjati na podršku radničke klase, ili... čak ni na tu podršku...” (isto, 339-340). Sredinom je 1972. ponovio da su “[b]anke ostale bez kontrole i stvorio se tu financijski sloj koji stvarno zapovijeda proširenom reprodukcijom” (isto, 417). Drugim riječima, rekao bih, odlučujuće instance SKJ kao predstavnici radničke klase mogu biti zamijenjeni nekim drugim političkim snagama u komandi države, koje su se sve češće stale nazivati “tehnokracijom”, mada je pritom tehnika bila više primjena političko-ekonomske moći u obliku financijskih poluga nego li primjena prirodnih znanosti. Krajem godine, u duljoj intervenciji na komisiji Predsjedništva CK SKJ, taj je novi element ovako preciziran: “[U]z našu vlastitu birokraciju [počela se] razvijati nova... tehnobirokracija, tehnomenadžerstvo, tehnomenadžersko-birokratski dio koji se vezivao s državom i koristio je za svoje programe” (isto, 492). Nešto kasnije, Bakarić je taj “tehnokratizam” (dakle idejni profil prije nego društvenu klasu) okarakterizirao kao “stručni kadar, koji je želio i da vlada”, i to preko raspolaganja proširenom reprodukcijom u privredi (isto, 522). A ožujka 1973, u pripremama za 10. Kongres SKJ: “prije ustavnih amandmana... [naša] država se počela sve više oslanjati upravo na birokratsko-tehnokratske elemente...” i na dio Saveza komunista koji se po sastavu i ponašanju s njima spregnuo; “[d]akle,

državna organizacija počela se odvajati od radničke klase” (isto, 499). To također znači da se “[s]tara organizaciona struktura Saveza komunista... idejno povezala, manje-više, s tim birokratsko-tehnokratskim elementima... Zbog toga smo morali pristupiti... reorganizacijama Saveza komunista...” (isto, 509). I konačno, pao je najteži izraz: “[to je] klasni sukob koji može uzeti i oštre oblike” (isto, 511). Ili, govoreći o godinama nakon Kongresa samoupravljača 1971, u doslovno besmislenoj formulaciji: “Ima niz stvari za koje bismo mogli reći da je Savez komunista unutar vlastite organizacije bio u manjini” (isto, 518). Ova se rečenica može razriješiti samo pretpostavkom da je za Bakarića “pravi” SK ono rukovodstvo kome on pripada – recimo Kardeljeva struja za samoupravljanje s Titovom podrškom – a bio je u manjini unutar (ne toliko SK kao cjeline članstva nego unutar) politokracije i nove tehnokracije većine srednjih i nižih profesionalnih kadrova.

Proljeća 1974. Bakarić je rezimirao da je SFRJ razbila “barijeru sirotinje”, ali da su usmjerenje na to i nastala maksimalna napetost snaga doveli do pojave kamata i profita, što “pojačava kurs na stvaranje novih [klasa]” (1983, IV: 14). Ta “tendencija ka... modernim kapitalističkim shvaćanjima, shvaćanjima tehnomenadžerstva [slabi] pozicije radničke klase”, povećava društvenu nejednakost i remeti međunarodne odnose (isto, 22). Tehnomenadžerska “politička grupacija” suprotna socijalističkom samoupravljanju teži k “privatizacij[i]... poslova, privatizacij[i] društvenog dohotka” (isto, 24), te iako nije “kontraklasa”, izvire iz same robne proizvodnje (isto, 60). U napisima krajem 1980. on konstatira da, umjesto “da se ponašamo kao srednjerazvijena zemlja”, mi to ponašanje ne racionaliziramo kad vanjski kredit prestaje (isto, 418). Uslijed mnogo razuđenije tehnostrukture, koja se proteže od republike do poduzeća i kreditnih financijskih ustanova i sada “komandira, manje-više, svim”, jugoslavensko “društvo postaje sve gospodskije, a radnik treba da ide dolje u jamu i... da tamo živi” (isto, 425 i 423).

1.5.2. Zaključak o stavovima ovog pažljivog i sigurno stručno najbolje potkovanog posmatrača u rukovodstvu SFRJ od 1960tih godina na dalje, koji je pratio kako ekonomiju tako i nove strane razvoje kao Galbraitha itsl., mogao bi se ovako formulirati:

– u fazi pripreme Reforme iz 1965. Bakarić je odmah identificirao veliku, financijski privilegiranu grupu na važnim središnjim i lokalnim položajima u SKJ koja je od 1950. nadalje neprijatelj kako neposredne demokracije tako i podizanja produktivnosti u privredi; nazivao ju je slojem, preferirajući pozitivistički rječnik mogućnosti da bi to mogla biti ili postati vladajuća neprijateljska klasa.

– u fazi velikih otpora Reformi, konstatirao je da dobar dio kadra SKJ ima interese suprotne “neposrednom proizvođaču”, te da se u tom etatizmu radi o okoštavanju birokratske vlasti. Ustrajao je u odbijanju da je to nova, dijelom vladajuća klasa, kako bi se izbjegao frontalni sukob unutar vlasti i SKJ gdje bi u velikim socijalnim potresima “revolucija jela svoju djecu”.

– poslije studentskih demonstracija i usred rasta nacionalizma, 1971-1973. i nadalje, Bakarićev je “sloj” od pet posto zaposlenih, “element” opasan po socijalizam koji teži birokratskoj državi, uključio novostvoreni nezavisni sloj u bankama i drugim kreditnim ustanovama, za koje je stao koristiti nazive kao tehnobirokracija ili tehnomenadžerstvo. On je okarakteriziran kao stručni kadar koji želi da vlada preko raspolaganja proširenom reprodukcijom u privredi, pri čemu se državna vlast i dobar dio SKJ sve više oslanjala na nj i spregnula s njime. Taj se kapital bez kapitalista očito počeo povezivati s nacionalističkim strujanjima i s elementima iz inozemstva. Međutim, Bakarić nije nikad napustio osnovni doktrinarni aksiom da je sav društveni dohodak (s izuzetkom privatnih seljaka i obrtnika) “sveden na jednu kategoriju... klas[u] proizvođača i učesnika u izgradnji društva” (isto, 151). Stoga je za njega krajnja konzekvenca činjenice da se državna organizacija počela odvajati od interesa radničke klase ostala oprezna, hipotetska mogućnost da taj nezamislivi “klasni sukob” može (ali po njemu ne smije i neće) uzeti oštre oblike. Jedinствена kategorija nije se smjela raskoliti na dvoje, “kontraklasa” se nije smjela imenovati: *quod non est in libris, non est in mundo*. U krajnjoj liniji, to je horizont identičan Kardeljevome.

Značajno će ostati po sudbinu SFRJ ovo: “... naša tehnokratska birokracija počela se vezivati s ostacima starog i vraćati natrag, na elemente kapitalizma, na ostatke poražene buržoazije. Tu se stvarala veza koja nije bila baš beznačajna” (Bakarić, 1983, III: 541). Rekao bih da, osim eventualnih veza s emigracijom, ostataka predratne buržoazije u SFRJ nije bilo, ali je očigledno bilo začetaka novih kapitalističkih odnosa i stavova, dakle nove vladajuće klase (ili klasnih frakcija) analogne buržoaziji, koja se oslanjala na ideologiju svjetske buržoazije. Bakarićev je zaključak, u pripremi novih amandmana na Ustav početkom 1970tih, bio: “to jest kapital, tu nema razgovora,... koji se formirao u bankama i raznim drugim poduzećima, koji je samostalan, koji je bez kontrole i koji nam obnavlja kapitalističke odnose gdje se god pojavljuje, a pojavljuje se svagdje” (isto, 604). U istoj je rečenici konstatirao da u SFRJ “nema kapitalista”, ali očigledno ima “svagdje” funkcionalnih analoga kapitalistima, kojima treba samo vojno-politička vlast da bi postali klasična kapitalistička buržoazija. Dakle je točna njegova gore citirana konstatacija da je to bio klasni sukob, i samozvani predstavnici radničke klase SFRJ (koji su njene interese dijelom stvarno štitili) konačno su u njemu bili poraženi.

1.6. Tangenta o “klasnoj borbi”

Zaključit ću pregled državno-partijskog diskursa osvrtom na apodiktično odbijanje da postoje suprotstavljeni klasni interesi u bitci za samoupravljanje. Koncentrirat ću se prvenstveno na stav Kardelja kao najartikuliranijeg glasnogovornika, no to je bio horizont cijelog tog diskursa.

Vidi se iz 1.2. da je Kardelj sagledao postojanje bitne i samostalne političke snage u SFRJ suprotstavljene radničkom samoupravljanju, čiji su ekonomski inte-

resi određeni raspolaganjem nad 2/3 viška rada u Marxovu smislu, a temelje se na oblicima “kapital-odnosa”. Postavlja se pitanje zašto si nije (kao mnogi kapitalistički ideolozi, napr. Dahrendorf) dozvolio domisliti da u SFRJ još postoje jasne društvene klase – radnička, vladajuća i još neke – pa onda dodao da ipak sve mogu biti prijatelji jer su im (kako se izrazio) “u krajnjoj liniji dugoročni interesi” jednaki? Mislim da smo ovdje došli do osnovne teorijske slijepe ulice.

Naime, u lenjinističkoj vulgati postojanje klasa nužno implicira neprestanu klasnu borbu. To je čest slučaj i u Marxa, koji je međutim – osim u iznimnim časovima sloma revolucija iz 1848. i 1871. – pisao o *longue durée* a ne o svakodnevnoj politici, a što je važnije, koristi kako dihotomnu shemu, naprimjer u *Komunističkom manifestu*, tako i elastičniju klasifikaciju na šest ili osam društvenih grupa, kakvu nalazimo naprimjer u *18om Brumaireu*, gdje korjenito različiti interesi ne moraju uvijek implicirati borbu (cf. Ossowski, 1963: 97-101, 158-59 et passim). Moram dakle otvoriti malu teorijsku tangentu.

Vjerujem da realističko shvaćanje hegemonijskih procesa valja odvojiti pojam “klase” od automatskog sparenja s pojmom “klasne borbe”. Žurno ću dodati da je klasna borba koristan i vjerovatno neophodan pojam u svrhe revolucionarnog razumijevanja i propagande u specifičnim prostornovremenskim krizama, kao u zapadnom dijelu Evrope 1848. ili u Lenjinovoj Rusiji recimo 1890-1921; a danas, u dugoj agoniji kapitalističke društvene formacije, neki prošireni diskurs o klasnoj borbi valja pobožno zazivati ako želimo spriječiti “pluto-fašistički” zaokret iz kaosa. Ali teorijski govoreći, međuklasni odnosi mogu se situirati bilo gdje unutar spektruma koji seže od frontalnih borbi, kao u ustancima, do “povijesnog bloka” protiv zajedničke opasnosti, kao u prirodnim nesrećama ili stranoj invaziji; u lapidarnoj formuli Bensaïda, “klasna borba je strateški pojam bar toliko ili više negoli sociološki” (1969: 43). Dakako, u svakom klasnom društvu doći će do stalnih trvenja uslijed suprotnih interesa, koja postaju sveudilj jača uslijed kapilarne i tendencijski totalitarne prirode današnjeg kapitalizma (vidi Simmel, 1966, 1908). Stoga imamo pravo – pod jednim uvjetom! – svojatati radikalnu strofu Blakeovu, koja je dugo bila himna engleske radničke klase:

I shall not cease from mental strife
Nor shall the sword sleep in my hand
Til we have built Jerusalem
In England's green and pleasant land.

(Neću se libiti duhovne bitke,
Nit ću se maniti sablje britke,
Dok ne izgradimo Grad Sveti
U Engleskoj, našoj lijepoj meti.

Ili, točnije i prozaičnije:

Neću napustit duhovni razdor/ Nit će mi sablja u ruci spavat/ Dok ne izgradimo Jeruzalem/ U prijaznom zelenom kraju, Engleskoj.)

A uslov je taj: da diferenciramo između neprestanog “duhovnog razdora” (*mental strife*) i kontingentne sablje. Ukratko, teorem da ako klase postoje, onda mora automatski i neprekidno dolaziti do intenzivnog sukoba među njima, staljinističko je mučenje pojmova, koje je dovelo do grozovitih grešaka u povijesti Kominterne. Nasuprot tome pak teorem da ako nema intenzivnog sukoba društvenih grupa to je znak da nema klasa, ili bar da one nisu politički značajne, liberalno je i socijaldemokratsko mučenje pojmova u korist statusa quo. Oba ta teorema uvelike su uplivila na Kardeljevo izbjegavanje termina klasa, očito u njegovu terminologijskom nizizmu i kolebanju, recimo između birokracije u “profesionalnom smislu” (*paper-pushing, la paperasserie*) i u lenjinističkom smislu; ili takođe između neutralnih “društvenih grupa” ili “slojeva” s jedne strane a s druge strane, neke van-relacijske “radničke klase” (o kojoj se inače u titoizmu vrlo malo govorilo osim kad bi došla kriza, pa mi se čini da je termin ustaljen tek 1970tih godina, kad ga nalazimo i u Kardeljevom diskursu) nasuprot kojoj stoji neki mutni “kapital-odnos”.

Drugim riječima, ulog u Kardeljevom ili Bakarićevom odbijanju postojanja klasa bio je vrlo visok. Za lenjinistu kao Kardelja (kao i za Tita) prozvati neku grupu klasom koja bi bila suprotstavljena radničkoj, dakle neprijateljska, znači da nju valja svim sredstvima razvlastiti. Kardelj je došao vrlo blizu toga kad je u napisu od 1974. citirao Lenjinovu opoziciju “tko će koga” kao “ili socijalističko radničko samoupravljanje u udruženom radu, ili tehnobirokratski monopol u upravljanju društvenim sredstvima” (Kardelj, 1985, III: 312)! No tko su bile te politički veoma važne “društvene grupe” čiji su ekonomski interesi bili suprotni onima radničke samouprave, koliko je tih monopolista bilo? U tom članku Kardelj ih je počeo nazivati “teho-birokratski orijentiranim dijelovima političke strukture” i držao je da oni postoje u prvom redu na razini “republičkih” rukovodilaca i direktora ili menadžera. Međutim, bar 1967, te bi grupe bile u osnovi dijelovi središnje ili savezne “političke strukture” u Beogradu (a mislio bih da to bar dijelom vrijedi i kasnije, mada sve manje isključivo). Nemam *nikakvih* punijih pregleda o vladajućoj klasi/klasama (formiranoj ili *in statu nascendi*) u SFRJ, no sasvim spekulativno približit ću se njenom kvantificiranju na osnovu nekih podataka Branka Horvata i Mladena Lazića. Po Laziću, ponderirajući dvostruko faktor dominantnog nasuprot izvedbenom položaju u društvu a jednostruko faktor materijalnog položaja, odnos između “visokog” i “više srednjeg” društvenog položaja bio je u ovoj piramidalnoj strukturi bar 1:2 ako ne veći (Lazić, 1994: 80-81; koliko bi odnos bio veći, tj. udio najviše grupe manji, nije jasno, kako zbog metodskih problema tako zbog odsustva apsolutnih cifara).

Te dvije grupe zajedno vjerovatno su 1961. manje-više identične s onim 155 tisuća članova SKJ koji su bili u državnom aparatu (Horvat, 1969: 205). Stoga bi se tada apsolutni broj mogao podijeliti na maksimum 1/3 vrhunskih kadrova i 2/3 drugostepenih, dakle možda 50 prema 100 tisuća osoba, ili – uključujući republička i lokalna rukovodstva – bliže ka 60-70 prema 130-150 tisuća osoba. Ako je vrh vlasti imao 1945. oko 100 tisuća osoba (Bilandžić, 1973: 74), nije jasno da li se taj broj proporcionalno povećao prema rastućem stanovništvu kroz 30 godina. Ako se dobar dio vlasti, Horvatovu politokraciju, proglasi za “kontraklasu”, to bi možda značilo da bi trebalo odstraniti s položaja negdje oko 1/3 te piramide, dakle možda 1/2 srednjih i viših partijskih kadrova, sve do odmah ispod vrha – uključivši veliki broj, valjda većinu profesionalnih političara. U napetim ekonomskim i međunarodnim prilikama, takav je radikalni raskol u vladajućoj klasi bio nezamisliv za ljude kao Tito i njegov teoretičar Kardelj, te je stoga – pretpostavljam iskreno i nesvjesno – psihički potisnut prema “ideološkoj borbi”, naime prema donošenju daljnjih (manje-više ignoriranih) zakona i članaka. Bilo je to priznanje nemoći i nije rješavalo ništa.

U zaključku, semiotički i naratološki govoreći, pošto je vidno da među Kardeljevim aktantima ili agensima nema klasa, to mu se diskurs svodi na ponajviše improvizirane i neobrazložene socioekonomske entitete: uz Državu, tu je (socijalistički!) Kapital, nediferencirani Radni Narod unaprijeđen u Samoupravne Proizvođače, pa onda Tehno-Birokratska Struktura u koju se sredstva “prelijevaju” kao da su prirodne snage, recimo nabujale rijeke – sve u svemu neki bezlični, prilično ludi Strukturalizam. Marx bi rekao, kolo vode Monsieur le Socialisme, Madame la Relation du capital et Madame la Techno-structure.

A iz citata Bakarićevih proizlazi da u tom monolitnom (Kidrič bi ga zvao monopolističkim) pogledu na jugoslavensko društvo najprije nije bilo klasa, a negdje od 1970tih postojala je samo jedna klasa po antonomaziji, naime radnička, koja je bila temelj i utopijsko utjelovljenje mandata SKJ za vlast. Ostale su grupe bile neke polu- ili kvazi-klase ili “slojevi”. Tu i tamo Kardelj, a još više Bakarić, dopuštaju da bi u akutnoj krizi moglo doći do vlasti neke “okoštale” klase suprotstavljene radničkoj, pa čak i do klasnog sukoba, ali to ostaje trenutačna prijetnja oponentima u SKJ, koja nikad nije ozbiljno razrađena. U Bakarićevom su kolu, po Marxovoj vizuri, Madame la Classe Ouvrière et Monsieur Techno-bureaucratie, a iza ugla se pomaljaju gospoda koja teže privatizaciji te se povezuju s nacionalizmom i svjetskim kapitalizmom, ali nisu klasa.

LITERATURA

- Bakarić, Vladimir, 1983: *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, 4 sveska, Informator i al., Zagreb.
- Bensaïd, Daniel, 2009: *Marx (Mode d'emploi)*, La Découverte, Paris.
- Bettelheim, Charles, 1976: *Class Struggles in the USSR, Second Period: 1923-30*, Harvester P, Hassocks (prijevod: B. Pearce).
- Bilandžić, Dušan, 1973: *Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945-1973*, Komunist, Beograd.
- Denitch, Bogdan, 1973: Mobility and Recruitment in Yugoslav Leadership, u: Barton, Allen H. et al., *Opinion-Making Elites in Yugoslavia*, Praeger, New York + London: 95-119.
- Divjak, Slobodan, 1982: *Roba i revolucija: Marks, kritika političke ekonomije i socijalizam*, SIC, Beograd.
- Djilas, Milovan, 1963: *The New Class: An Analysis of the Communist System*, Praeger, New York (treće, ispravljeno izdanje; prvo englesko izdanje 1957).
- Fiamengo, Ante et al. (ur.), 1967: *Komunisti i samoupravljanje*, Fakultet političkih nauka, Zagreb.
- Filipi, Slavko (sast.), 1967: Statistički pregled razvoja KPJ-SKJ..., u: M. Nikolić (ur.), *Savez komunista Jugoslavije u uslovima samoupravljanja*, Kultura, Beograd: 746-788.
- Gramsci, Antonio, 1975: *Selections from the Prison Notebooks*, International Publ., New York (priređivači i prevodioci: Q. Hoare i G. Nowell-Smith).
- Hobsbawm, E.J., 1984: *Worlds of Labour*, Weidenfeld/Nicolson, London.
- Horvat, Branko, 1964: *Towards a Theory of Planned Economy*, Yugoslav Institute of Economic Research, Beograd (izvornik: 1961).
- Horvat, Branko, 1969: *An Essay on Yugoslav Society*, International Arts & Sciences P, White Plains NY (prijevod: H.F. Mins; izvornik: *Ogled o jugoslavenskom društvu*, Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja, Beograd).
- Horvat, Branko, Mihajlo Marković i Rudi Supek (ur.), 1975: *Self-Governing Socialism*, sv. 1, International Arts & Sciences P, White Plains New York.
- Izveštaj o radu CK i Centralne revizione komisije od Sedmog do Osmog Kongresa SKJ*, 1964, "Komunist", Beograd (autor/i nepoznat/i).
- Jakšić, Božidar, 2005: *Buka i bes*, Edicija Braničevo, Požarevac.
- Kardelj, Edvard, 1978: *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, "Komunist", Beograd (2. izdanje; 1. izd. 1977).
- Kardelj, Edvard, 1954: *Problemi naše socijalističke izgradnje*, Kultura, Beograd (citirano kao *PSI* s oznakom sveska).

- Kardelj, Edvard, 1975: *Proprietà sociale e autogestione*, Teti, Milano (prijevod: M. Zega).
- Kardelj, Edvard, 1982a: *Reminiscences: Struggle for Recognition and Independence 1944-57*, Blond and Briggs, London (izvornik: *Sećanja: borba za priznanje i nezavisnost Nove Jugoslavije 1944-1957*, Radnička štampa, Beograd/Ljubljana).
- Kardelj, Edvard, 1982b: *Samoupravljanje i društvena svojina*, Svjetlost, Sarajevo (prvi svezak sabranih djela E. Kardelja, u pet svezaka).
- Kardelj, Edvard, 1960: *Socijalizam i rat*, Kultura, Beograd.
- Kardelj, Edvard, 1985: *Subjektivne snage u samoupravnom socijalističkom društvu*, Svjetlost, Sarajevo (peti svezak sabranih djela E. Kardelja).
- Kidrič, Boris, 1979: *Socijalizam i ekonomija*, Globus, Zagreb (priredio: V. Merhar).
- Lalović, Dragutin, 2009: Program Saveza komunista Jugoslavije – koncepcijski razlaz sa staljinskim totalitarizmom?, poglavlje u knjizi: *1948. Povijesni razlaz sa staljinskim totalitarizmom*, Savez društava “Josip Broz Tito” Hrvatske, Zagreb, str. 137-161.
- Lazić, Mladen, 1994: *Sistem i slom*, Filip Višnjić, Beograd.
- MacBride, William L., 2001: *From Yugoslav Praxis to Global Pathos*, Rowman & Littlefield, Lanham.
- Marx, Karl. Djela u www.marxists.org/archive/marx/works/
- Marx, Karl/Engels, Frederick, 1972: *The Marx-Engels Reader*, Norton, New York (ur. Robert C. Tucker).
- Mićunović, Dragoljub, 1965: Birokratija i javnost, *Praxis* (2) 4-5: 642-652.
- Močnik, Rastko, 2008: Intervju s Jerkom Bakotin 21. svibnja 2008, dostupno: www.halter.org/vijesti/europa-regija/zivot-u-istom-camcu/print:true
- Močnik, Rastko, 2010: Od istoričnoga materializma k sociologiji kulture, u: Horvat, Ksenija Vidmar /Lešnik, Avgust (ur.), *Včeraj in danes*, Oddelka za sociologijo, Ljubljana: 137-159.
- Ossowski, Stanisław, 1963: *Struktura klasowa v społecznej świadomości*, Ossolineum, Wrocław (navodi prema izdanju: *Struttura di classe e coscienza sociale*, Einaudi, Torino, 1966; prijevod: B. Bravo).
- Rusinow, Dennison, 1977: *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, Hurst, for the R. Institute for International Affairs, London.
- Sednice Centralnog Komiteta KPJ (1948-1952)*, 1985: Komunist, Beograd (priredili Branko Petranović, Ranko Končar i Radovan Radonjić).
- Simmel, Georg, 1966: *Conflict*, Free Press, Glencoe NY (prijevod: K. Wolff).
- Simmel, Georg, 1908: *Soziologie*, Duncker & Humblot, Leipzig.
- Statistički godišnjak Jugoslavije 1981*, Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Suvin, Darko, 2010: *Defined by a Hollow: Essays on Utopia, Science Fiction, and Political Epistemology*, P. Lang, Oxford.

- Suvin, Darko, 2011a: Bureaucracy: A Term and Concept in the Socialist Discourse about State Power (Before 1941), *Croatian Political Science Review* (48) 5: 193-214.
- Suvin, Darko, 2011b: Ekonomsko-političke perspektive Borisa Kidriča, *Zarez*, 308: 10-11, 28. 4.
- Suvin, Darko, 2011c: On Class Relationships in S.F.R. Yugoslavia 1945-75 (neobjavljen rukopis).
- Tito, Josip Broz, 1957: *Borba za mir i međunarodnu suradnju*, Kultura, Zagreb (8. svezak *Djela*).

Darko Suvin

THE DISCOURSE ABOUT BUREAUCRACY AND STATE POWER
IN POST-REVOLUTIONARY YUGOSLAVIA 1945-1975 (I)

Summary

The concept of “bureaucracy” covered the field of negative stances in post-revolutionary Yugoslavia. Its fuzziness allowed different, though ostensibly all anti-Stalinist, interpretations by the Party-State discourse (mainly Kardelj and Bakarić) vs. the discourse of the “loyal opposition” (Branko Horvat and the *Praxis* group). The first group wanted to dismantle State centralization but insisted there was no ruling class. The second group could not, for various reasons, insist on a ruling class but discussed its power and effect. The term “bureaucracy” grew from a useful start of public discussion finally into sterile talmudism. But its very limits indicate a crucial, though absent, concept and state of power.

Keywords: Yugoslavia 1945-1975, bureaucracy, Party-State discourse, discourse of the “loyal opposition”, epistemology and semantics

Kontakt: **Darko Suvin**, Casella Postale 56, Viale Puccini 903, 55100 Lucca, Italija.
E-mail: dsuvin@gmail.com